

MYÖNTYVYYTTÄ SOPIVUUDEN RAJOILLA

RAIMO VÄYRYNEN

Paineet kasvavat: Suomi ja Neuvostoliitto, 1968–1973

Dosentti Raimo Väyrynen tarkastelee Suomen ja Neuvostoliiton suhteita 1968–73 uusimman tutkimuksen näkökulmasta. Neuvostoliiton Suomeen kohdistama painostus oli seurausta sen sisäisestä kehityksestä, liennytyskehityksen Moskovassa luomista peloista ja pelko Suomen irtautumisesta EEC-sopimuksen kautta sen epävirallisesta vaikutuspiiristä. Siksi Suomelta alettiin kysellä sen valmiutta realisoida yya-sopimuksen määräyksiä sekä edellyttää EEC-sopimuksen lykkäämistä. Neuvostoliiton poliittinen linja koveni, mikä näkyi muun muassa suurlähettiläsnimityksissä, mutta toisaalta sen toteutumisessa esiintyi epä johdonmukaisia piirteitä kuten sotilaallista yhteistyötä koskeneiden aloitteiden yksityiskohdat osoittavat.

■ Vakiintunein lähestymistapa ulkopoliittikan tutkimuksessa on rationaalisen päätöksenteon malli. Vaikka yksilötekijöiden, byrokratian ja kulttuurin vaikutukset myönnettäänkin, niin silti peruslähtökohtana on kokonaisina toimivien suvereenien valtioiden rationaalisuutta tavoitteleva päätöksenteko. Tässä mallissa valtioita pidetään sisäisesti kiinteinä ja toisistaan erillisinä toimijoina, joiden konflikteja ja yhteistyötä sisältävästä vuorovaikutuksesta syntyvät valtioiden väliset suhteet.

Kuten kaikki mallit, niin tämäkin kuvaa ihannetilaa, jota todellisuudessa tuskin on olemassa. Kaikkien valtioiden ulkopoliittinen päätöksenteko ja niiden keskinäinen vuorovaikutus poikkeavat siitä ainakin josakin mitassa. Voidaan väittää, että Suomen ja Neuvostoliiton poliittisissa suhteissa 1970-luvun alussa tämä poikkeama oli tavallista suurempi. Näitä suhteita ei ole mahdollista ymmärtää pelkästään valtiotoimijoiden erillisestä, rationaalisesta päätöksenteosta käsin.

Ulkopoliittinen päätöksenteko

Tämä tosiasia näkyy ensinnäkin siinä, että sen enempää Suomen kuin Neuvostoliiton ulkopoliittinen päätöksentekojärjestelmä ei ollut yhtenäinen kokonaisuus. Totta kyllä ulkopoliittiset ratkaisut oli molemmissa maissa keskitetty voimakkaasti keskeiselle johtajalle – Urho Kekkoselle ja Leonid Brezhneville – jotka sitä paitsi olivat tuossa historian vaiheessa valtansa huipulla. Olisi kuitenkin kovin yksioikoista pitää näitä kahta johtajaa omien maidensa suvereenin tahdon ainoina edustajina. Molemmissa maissa oli myös muita, tiettyä autonomiaa omaavia poliittisia päättäjiä.

Toinen kriittinen oletamus rationaalisen ulkopoliittikan mallissa koskee valtioiden muodollista ja tosiasiallista erillisyyttä toisistaan. Tästä seuraa muun muassa epätäydellisen informaation oletamus: osapuolet ovat vain osittain tietoisia toistensa preferensseistä ja strategioista. Siksi ne joutuvat tekemään ratkaisujaan epävarmuuden valitessa ja ennakoimalla toisten osapuolten todennäköisiä valintoja. Päätöksentekoon saattaa siis sisältyä tuntevia informaatiokustannuksia.

Toisen maailmansodan jälkeen Suomen politiikkaa suhteessa Neuvostoliittoon on usein kuvattu pienen ja sodan hävinneen maan puolustustaisteluna suvereenisuutensa ja autonomiansa puolesta. Tämä näkökulma puoltaa paikkansa sikäli, että toisen maailmansodan jälkeen eri vaiheissa Moskova pyrki selvästi rajoittamaan Suomen poliittisia ja taloudellisia valintoja sekä siten pitämään sen omassa vaikutuspiirissään. Näistä pyrkimyksistä 1970-luvun alku tarjoaa useita havainnollisia esimerkkejä.

Toisaalta Suomessa pyrittiin puolustautumaan eri tavoin Moskovan vaikutusyrityksiä vastaan. Ne herättivät vastareaktioita kuten puolueettomuuspolitiikan korostamisen ja pyrkimyksen pitää auki erityisesti taloudellisia suhteita länteen. Jaakko Ilonien mukaan¹ Suomi pyrki puolustautumaan varsinkin byrokratian tasolla. Vastavaikutusta harjoitettiin sekä ulkoministeriön että puolustusvoimien taholta, ja tietysti myös suojelupoliisiin ja armeijan tiedustelun puolelta. Kekkonen ei useinkaan informoinut näitä tahoja neuvostokontakteistaan, joista niillä oli kuitenkin omaa itsenäistä tietoaan.

Autonomisten toimijoiden malli ulkopolitiisessa päätöksenteossa on puutteellinen ja kaipaava korjausta. Malli ei varsinkaan ota huomioon sitä, että Suomen ja Neuvostoliiton keskeiset päättäjät olivat niin likeisessä ja luottamuksellisessa suhteessa keskenään – vetäen ajoittain mattoa alta omilta kilpailijoiltaan – että heistä muodostui suoranaisesti poikkikansallisia päätöksentekopareja. Tilannetta kuvaa hyvin Kekkonen päiväkirjamerkintä, jonka mukaan ulkoministeri Gromyko oli todennut, että maiden huipputasoinen tapaamisessa ei saisi olla 3 kuukautta pitempää väliä. Yleisesti voidaan sanoa, että maiden välisen ulkopolitiikan tarkastelun perusyksiköksi sopiva paremmin keskinäiset suhteet kuin kaksi itsenäisesti toimivaa valtiyksikköä.²

Neuvostoliiton ja Suomen poliittisten operaatioiden keskinäisriippuvuus tulee havainnollisesti esiin Etykin Geneven vaiheen kolmoskorin sisältöä koskevissa valmisteluissa toukokuussa 1974. Siinä Kekkonen, Ahti Karjalainen ja Matti Tuovinen sopivat suurlähettiläs Vladimir Stepanovin

kautta kuinka Moskovan tulee toimia saadakseen oman tahtonsa perille. Sovittiin kaikkiaan viisivaiheisesta tapahtumaketjusta, jossa muun muassa Moskova hylkää alun perin sieltä lähteneen muotoilun, jotta lännen kanssa päästään eteenpäin. Neuvostoliiton ETYK-valtuuskunnan päällikkö Anatoli Kovalev pidettiin tästä suunnitelmasta tietymättömänä.³ Ei ollut suinkaan sattuma, että Tuovinen oli ainoa ulkoministeriön edustaja, johon KGB:n residentti Vladimirov piti jatkuvaa yhteyttä.⁴

Kekkonen kontaktit

Kekkonen päiväkirjat antavat tarkan kuvan siitä, kuinka likeiset suhteet hänellä oli varsinkin toisella ja kolmannella presidenttikaudella neuvostoliittolaisiin päättäjiin, diplomaatteihin ja tiedusteluväkeen.⁵ Välillä Kekkonen tapasi miltei päivittäin ja toisinaan hyvin lyhyellä varoitusaajalla neuvostoliittolaisia operaattoreita. Heistä oli 1970-luvun alussa erityisen läheinen suurlähetystöneuvos Mihail Kotov, joka oli ollut Kekkonen kontaktina Helsingissä jo heti maailmansodan jälkeen. Hän oli myös sisäkautta yhteydessä Kekkoseen keväällä 1948 yysopimusneuvotteluissa,⁶ mitä kokemusta heillä oli tapana muistella vielä 1970-luvun tapaamisissaan. Kollegansa todistuksen mukaan Kotov oli omiensa keskuudessa kovan miehen maineessa, mutta suhtautui suomalaisiin poliitikkoihin hyvin kohteliaasti. Hän teititteli Kekosta, vaikka tämä oli tarjonnut sinunkauppoja.⁷

Populaariesityksissä on tavattu tehdä ero kahteen eri kanavaan Helsingin ja Moskovan välillä: diplomaattilinjaan ja puoluelinjaan.⁸ Tilanne on vielä monimutkaisempi, jos käytetään Max Jakobsonin jakoa kolmeen: diplomaatti- ja puoluelinjan lisäksi oli myös tiedustelulinja, jolla toimivat ainakin Stepanov ja Vladimirov. Näistä linjoista ainakin kaksi viimeistä meni kuitenkin osaksi päällekkäin ja tuskin minkään neuvostolinjan edustajalla oli, päinvastaisista väitteistä huolimatta, suoraa pääsyä korkeimmalle tasolle.⁹

Asioita mutkistaa edelleenkin Derjabinin¹⁰ tiedustelupalveluiden välillä tekemä jako kahteen: 'lähinaapurit' (KGB) ja 'etäi-

set” (GRU), jotka olivat jatkuvassa kilpailutilanteessa keskenään. Lisäväriä saadaan tekemällä ero ”Moskovan linjan” ja ”Leningradin linjan” välillä. Niistä edellinen sijoitti Suomen osaksi kansainvälistä kokonaisuutta, kun taas jälkimmäinen oli enemmän kiinnostunut Suomen ja erityisesti Skp:n asioista.¹¹

Helsingissä toimineiden neuvostodiplomaattien muistelmassa – puhumattakaan suomalaisten kirjoittajien kommentaareista – esiintyy sangan kirjavia käsityksiä eri linjoista ja niiden keskinäisistä suhteista. Joidenkin tietojen mukaan suuri määrä tietoa kulki Helsingistä Moskovaan yhtäältä ulkoministeriöön ja toisaalta KGB:hen, mutta vain harvoissa tapauksissa suoraan puolueen ja valtion johdolle. Edes KGB:n residentin asema ei ollut yksiselitteinen, vaan siinä esiintyi rooliristiriitoja. Koiviston mukaan Vladimirovilla residenttinä oli luultavasti kolme tehtävää: everstin asema KGB:ssä, peitetehtävä suurlähetystössä sekä erityistehtävä hoitaa puolue- ja tiedustelu-järjestelmässä suhteita Suomeen.¹²

Joka tapauksessa on selvää, että KGB ja kommunistipuolue olivat samassa byrokraattisessa leirissä, joka ei luottanut diplomaattikuntaan. Näistä kahdesta organisaatiosta taas KGB oli johtavassa asemassa ja sen residentti tosiasiallinen suurlähetystön johtaja. Nkp:n keskuskomitean edustajien oli, diplomaateista puhumattakaan, viime kädessä mukauduttava tähän järjestykseen. Koivisto presidenttikautenaan tavallaan normaalisti KGB:n residentin aseman ja otti hänet vastaan virkahuoneessaan pääsihteeri Juri Andropovin toivomana yhteyshenkilönä. Koiviston ensimmäisenä presidenttikautena tämä työnjako residentti Viktor Vladimirovin ja diplomaatti Vladimir Sobolevin välillä toimikin oppikirjan mukaan.¹³ Vladimirovin vaikutusvaltaa kuvaa kauppasuhteissa idänkaupan keskeisiin hahmoihin kuuluneen ministeri Tankmar Hornin toteamus: ”Vladimirovin puoleen kannatti kyllä kääntyä, jos oli pulmia”.¹⁴

Yleiseksi vaikutelmaksi jää siis se, että keskeisin kommunikaatiolinja Helsingin ja Moskovan välillä kulki maan ja eri puolueiden johtajien kohdalla KGB:n kautta. Tosin

sekaannusta saattoi aiheuttaa se, että tiedustelulinjan residentit saattoivat kutsua itseään myös puoluelinjan edustajiksi ja suurentelivat omia saavutuksiaan.¹⁵ Tämän näemyksen tekee ymmärrettäväksi se, että Fjodorov itse edusti neuvostolähetystössä puoluelinjaa ja oikeastaan sen kovinta ydintä.

Venäläisten näkökulmasta katsottuna tämä järjestelmä merkitsi Helsingin lähetystössä palvelleiden työnjakoa sekä omien eri linjojen että eri suomalaisten puolueiden välillä. Skp:n sisäinen osapuolijako mutkisti edelleen tätä työnjakoa, jossa Nkp:n keskuskomitea oli taipuvainen asettumaan vähemmistöläisten puolelle. Tästä kaikesta seurasi se, että venäläisten diplomaattien oli varottava keskinäisiä puheitaan, jotta vältettäisiin ongelmia Moskovassa ja tietojen kiertämistä väriin käsiin takaisin Helsinkiin.¹⁶

Jukka Tarkka on kuvannut tämän järjestelmän informaatiokustannuksia toteamal-

1. Keskustelu Jaakko Iloniemen kanssa 14.2.2004.
2. Raimo Väyrynen (2003) ”A New Interpretation of the Kekkonen Era”, *Yearbook of Finnish Foreign Policy 2003*, Helsinki: The Finnish Institute of International Affairs, 111–118.
3. Juhani Suomi (toim.) (2003) *Urho Kekkosen päiväkirjat 3, 1969–74*, Helsinki: Otava, 409–412; ks. myös Paavo Rantanen (2000), *Talviministeri. Diplomatian näyttämöiltä politiikan parrasvaloisiin*, Jyväskylä: Gummerus, 133–134.
4. Viktor Vladimirov (1993) *Näin se oli... Muistelmia ja havaintoja kulissientakaisesta diplomaattitoiminnasta Suomessa 1954–1984*, Helsinki: Otava, 279–280.
5. Ks. myös Juhani Suomi (2002) *Urho Kekkosen päiväkirjat 2, 1963–68*, Helsinki: Otava.
6. Juhani Suomi (1988) *Vonkamies. Urho Kekkonen 1944–1950*, Helsinki: Otava, 339, 343.
7. Felix Karasev (1997) *Naapuripojan muistelmat*, Helsinki: Otava, 254–258.
8. Lasse Lehtinen (2002) *Aatosta jaloa ja alhaista mieltä. Urho Kekkosen ja SDP:n suhteet 1944–1981*, Helsinki: WSOY.
9. Max Jakobson (2003) *Tilinpääätös*, Helsinki: Otava, 50–54.
10. Juri Derjabin (1997) *Omalla nimellä. Reunamerkintöjä Juri Komissarovin kirjoihin ja omaan elämään*, Helsinki: Otava, 16.
11. Mauno Koivisto (1995) *Historian tekijät. Kaksi kautta II*, Helsinki: Kirjayhtymä, 38.
12. Koivisto (1995) 49.
13. Koivisto (1995) 45–48.
14. Tankmar Horn (1993) ”Tankmar Horn moittii Koivistoa idänkaupan romahduksesta”, *Kauppapolitiikka* no 4, 30–32.
15. Vladimir Fjodorov (2001) *NKP:n Suomen osastola 1954–1989*, Helsinki: Otava, 193–200.
16. Vladimirov (1993) 217–220.

Presidentti Urho Kekkonen ja pääministeri Kalevi Sorsa lähdössä Neuvostoliittoon 50-vuotisjubilille Moskovaan 20.12.1972. Eturivissä Sorsa ja Kekkonen, heidän välissään Neuvostoliiton suurlähettiläs V.F. Maltsev. Saattamassa sumuisella Helsingin rautatieasemalla ovat myös mm. ulkoministeri Ahti Karjalainen, valtiovarainministeri Johannes Virolainen, kauppaja teollisuusministeri Kristian Gestrin ja opetusministeri Ulf Sundqvist. Lehtikuva Oy (Kaius Hedenström).

la, että ”Tehtaankatu pelasi SKP:n, Moskovan ja Tamminiemen kanssa monimutkaisia simultaanipeliä, jossa sen piti toteuttaa tehtävänsä paljastamatta, miten paljon se tiesi vastapeluriensa tietävän”.¹⁷ Tilanne ei ollut aivan yksinkertainen myöskään Tehtaankadun eri linjojen suhteessa maalaisliitto/keskustapuolueeseen.

Vladimirov myöntää, että ”kuljimme toisinaan K-linjan kannattajien talutusnuorassa”, mutta toisaalta venäläiset joutuivat ottamaan huomioon myös muut keskustan sisäiset poliittiset virtaukset. Suhteet sosiaalidemokraattien sisäisiin ryhmiin oli pahimman puoluejaon aikana vieläkin jyrkemmät.¹⁸ Sorsan arvion mukaan Nkp pyrki radikalisoimaan sekä Kekkonen että Sdp:n politiikkaa ja pelasi tämän tavoitteen saavuttamiseksi kaksilla korteilla.¹⁹

Neuvostoliiton lähetystön jaolla puolueja tiedustelulinjaan on perusteensa. Kekkonen etuoikeutettu pääsy niiden molempien edustajien kautta toisen maan sisäiseen päätöksentekoon antoi hänelle sekä informaatiossa että vaikutusvallassa vahvan etulyöntiaseman suhteessa kotimaisiin kilpailijoihinsa. Tietenkin Skp:n johdolla oli Nkp:n puoluelinja myös käytettävissään, mutta tämän suhteen dynamiikka oli kuitenkin kokonaan toinen. Ajoittain se oli alisteinen valtiojohdon suhteille kuten EEC-vapaakauppasopimuksen käsittely vuosina 1972–73 osoittaa: Skp:n vastustus sopimukselle ei estänyt Moskovaa lopulta hyväksymästä sitä.

Sitä paitsi Neuvostoliiton puolella ei jako diplomaatti- ja puoluelinjaan ollut suinkaan yksiselitteinen. Niinpä Stepanov toimi Helsingissä sekä ensiksi puoluelinjan edustajana että sitten suurlähettiläänä ainakin muodollisesti myös diplomaattilinjan edustajana. Kekkonen muistiinpanoista päätellen myös ministerineuvos Mihail Streltsov hoiti eri vaiheissa molemmille linjoille kuuluvia tehtäviä, vaikka Streltsov olikin ensisijaisesti diplomaattilinjan edustaja.

Asemapaikastaan Helsingistä Wieniin karkotettu lyhytaikainen suurlähettiläs Aleksei Beljakov oli tietysti taustaltaan ja toiminnaltaan mitä selvimmin puoluemies. Kekkonen tapasi sangen ahkerasti myös Beljakovin ja Stepanovin välissä suurlähettiläänä

nä toiminutta Viktor Maltsevia, jolla oli kuitenkin keskimääräistä suurlähettilästä huomattavasti enemmän poliittista painoarvoa. Tätä osoittaa muun muassa hänen suurlähettiläsnimityksensä Intiaan ja Jugoslaviaan ja erityisesti hänen jäsenyytensä Nkp:n keskuskomiteassa.

Beljakovin tapauksesta on kirjoitettu paljon ja sen perusasiat ovat selvillä. Ongelmana ei ehkä ollut yksinomaan hänen linjansa, vaan, myös loukkaava tapansa toimia: hän ylireagoi ja viime kädessä toimi Kekkonen aivoituksia vastaan.²⁰ Sitä paitsi Beljakov ei ollut ajattelultaan ehkä niin yksisilmäinen Skp:n vähemmistön kannattaja kuin tavallisesti väitetään. Arne Saarinen kertoo kuinka Beljakov Nkp:n keskuskomitean kansainvälisen osaston varajohtajana pyrki sovitteluun suomalaisten kommunistien sisäisiä riitoja ja ”tasoittamaan varemmin äkkijyrkkiä”.²¹

Itse poliittisen linjan osalta Beljakov noudatti pääosiltaan Moskovassa hyväksytyttä mallia. On kuitenkin syytä todeta, että Beljakovilla, Stepanovilla ja ehkä Maltsevillä oli tavallisiin suurlähettiläisiin verrattuna tavallista enemmän liikkumavaraa suhteessa Moskovan keskukseseen.²² Tämä illuusio liikkumavarasta saattoi ulottua heidän suhteisiinsa neuvostolähetystön residentteihin, jollainen Stepanov oli ollut ja joiden suhteen Beljakovilla oli ollut vaikutusta Moskovassa. Voidaan jopa väittää, että heidän suurlähettiläskausiensa erikoisluonne, ja siihen liittyneet jännitteet, johtuivat monessa suhteesta siitä, että he pyrkivät kumoamaan perinteisesti vallinneen työnjaon ja valtasuhteet Tehtaankadulla.

Arne Saarinen arvelee,²³ että Moskovan päässä Kekkonen käytännössä kotiin passittaman Beljakovin kohdalla oli kyse myös puoluekoneiston ja ulkoministeriön (MID) kädenväännöstä, joka päättyi jälkimmäisen voittoon. Ministeriö ei katsonut hyvällä silmällä puoluelinjan mesomista Helsingistä ja siitä seurannutta Suomen-suhteiden politisoitumista. Tämä tulkinta tuntuu kuitenkin yksipuoliselta: kyseessä saattoi olla pikemminkin MID:n ja KGB:n taktinen liitto, jolla saatiin valtansa ylittänyt puoluebyrokraatti molempien tyydytykseksi kuriin.

Itse pikemminkin diplomaattilinjalle kuulunut Derjabin antaa tukea tälle tulkinnalle toteamalla,²⁴ että Beljakovin häpeällistä lähtöä Helsingistä ”edesauttoivat myös eräät lähetystömme henkilöt”.²⁵ Tavallaan kyse oli siis ainakin osaksi Neuvostoliiton ulkomaanedustuksen sisäisestä poliittisesta ja byrokraattisesta politiikasta, jossa erityisesti puolue- ja tiedustelulinjat ottivat mittaa toisistaan.

Näitä anomalioita voidaan ehkä selittää sillä, että Neuvostoliiton ulkosuhteissa Nkp nousi myös suomalaisessa julkisuudessa keskeiseksi vaikuttajaksi, kun sen edustajia vaikutusvaltaisemman KGB:n roolista vain kuiskailtiin. Jokainen poliittista kunnianhimoa omannut suomalaispoliitikko ymmärsi, että tie Moskovan sydämeen käy virallisen lähetystölinjan ulkopuolella. Poiketen aikaisemmasta, ja myös myöhemmästä käytännöstä puoluelinjat tuli 1970-luvun alussa dominoimaan aikaisempaa enemmän Neuvostoliiton diplomaattisuhteiden hoitoa Suomeen. Tämä kehitys oli omiaan myös personoimaan Suomen ulkopoliitikan hoitoa muutamaan keskeiseen henkilöön ja heidän monimutkaisiin suhteisiinsa: ennen kaikkea Kekkoseen, Sorsaan ja Karjalaiseen.

Neuvostoliiton ulkosuhteiden välillä monimutkainen jako diplomaatti-, tiedustelulinjat puoluelinjan tuotti heille itselleenkin sisäisiä hankaluuksia. Neuvostoedustajien keskinäisiä jännitteitä kuvaa Kekkosen merkintä päiväkirjaansa 10.1.1974.²⁶ Karjalaisen sanoman mukaan ”Kotov on hieman mustasukkainen Stepanoville”, joka on kuitenkin vain suurlähettiläs, kun taas Kotov hoitaa edelleenkin suhteet keskuskomiteaan. Toisaalta kun taas Kekkonen kysyi 15.1.1974 Stepanovilta Kotovista, tämä vastasi: ”minä olen suurlähettiläs. K hoitaa omat tehtävänsä, mutta minä olen hänen esimiehensä”.²⁷ Entinen residentti, Stepanov, oli hankkinut uudessa asemassaan järjestelmään kuulumatonta vaikutusvaltaa itselleen.

Kekkosen käsityksen mukaan Kotov puolusti ainakin EEC-kysymyksessä voimakkaammin Suomen etuja kuin Stepanov, joka saattoi käyttää asiassa hyvinkin jyrkkää kieltä.²⁸ Kekkonen saattoi jopa pelätä satraapimaisesti käyttäytynyttä Stepanovia. Muutenkin aikalaistodistajat kertovat, että hän

pelkäsi, usein ilman perusteita, neuvostoedustajien aikeita ja siirtoja. Neuvostoedustajien vähemmän ystävällisiä keskinäisiä välejä kuvaa myös Vladimirovin hyvinkin kriittinen kuvaus Beljakovin suurlähettiläskaudesta Suomessa.²⁹

Suomalaiset ryhmittymät

Suomen puolella asetelma on tuttu. Ahti Karjalainen oli pitkään Kekkosen läheinen yhteistyökumppani, mutta tämä alkoi pitää häntä 1970-luvun alusta lähtien yhä enemmän kilpailijanaan. Kekkosen päiväkirjamerkinnot ovat täynnä kritiikkiä Karjalaisen saamattomuudesta, epäluotettavuudesta ja juopottelusta (eikä Kekkonenkaan itsekään lasiin sylkenyt, vaikka sanookin päiväkirjalleen olevansa ”yhden humalan mies”). Alun perin lahjakkaan Karjalaisen rappeutuminen etenikin hyvää vauhtia 1970-luvulla.³⁰ Osasyynä välien viilenemiseen Kekkosen kanssa oli varmaan sekin, että Karjalainen loi neuvostoliittolaisiin omat suhdeverk-

17. Jukka Tarkka (2002) *Uban alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari EVA*, Helsinki: Otava, 54.

18. Vladimirov (1993) 225–229, 249–274; ks. myös Fjodorov (2001) 141–152.

19. Kalevi Sorsa (2003) *Kansankoti ja punamulta. Poliittikan kuvioita 1972–1976*, Helsinki: Otava, 559–560.

20. Juhani Suomi (1996) *Taistelu puolueettomuudesta. Urho Kekkonen 1968–1972*, Helsinki: Otava, 470, 495, 498, 512–513; ks. myös Tarkka (2002) 65–68.

21. Aarne Saarinen (1995) *Kivimies*, toim. Pentti Peltoniemi, Helsinki: Otava, 175–178.

22. Fjodorov (2001) 96–98.

23. Saarinen (1995) 203–207.

24. Derjabin (1997) 64–65.

25. Minulla oli tilaisuus tavata Beljakov 1970-luvun jälkipuoliskolla pari kertaa Wienissä kansainvälisen rauhaninstituutin (Internationale Institut für den Frieden) kokouksissa, joissa olin mukana yhtenä sen monista varapuheenjohtajista. Tuolloin pahasti alkoholi-soitunut Beljakov muisteli lämmöllä aikaansa Suomessa ja pyysi viemään terveisiä vanhoille ystävilleen, joista hän mainitsi tavallista useammin Ahti Karjalaisen. Itse olin Karjalaisen kanssa jonkin verran tekemisissä aivan 1980-luvun alussa, jolloin toimin YK-aseidenriisuntaviikon Suomen toimikunnan puheenjohtajana. Helsingin yliopiston juhlasalissa lokakuussa 1980 järjestetyn viikon pääjuhlan keskeisinä puhujina olivat Hans Blix ja Ahti Karjalainen.

26. Suomi (2003) 382, ks. myös 359 ja 372.

27. Suomi (2003) 384.

28. Suomi (2003) 353, 404.

29. Vladimirov (1993) 170–182.

30. Kukka-Maaria Karjalainen (1997) *Isä*, Helsinki: WSOY.

konsa, joissa hän liikkui aktiivisesti ja ehkä vielä salamyhkäisemmin kuin Kekkonen.

Kalevi Sorsan ja yleensä Sdp:n toimintaa väritti pitkälle se, että hän piti Karjalasta sekä poliittisesti että henkilökohtaisesti kelvottomana presidentin tehtävään.³¹ Karjalaisen ja Sorsan välillä tunne oli ilmeisesti molemminpuolinen. Tässä tilanteessa Kekkonen ja Sdp:n välille syntyi eräänlainen poliittinen järkiavioliitto: Sdp tarvitsi Kekkonen presidenttinä torppaamaan Karjalaisen presidenttitie, kun taas Kekkosella oli varsinkin Kalevi Sorsalle sisä- ja ulkopoliittista käyttöä erityisesti hänen inhoamiaan sosiaalidemokraattien oikeistovoimia ja Karjalaistakin vastaan.

Pääministeri, valtiovarainministeri Mauno Koivisto ei istunut tähän kuvioon kovin hyvin. Kekkonen piti häntä puheeltaan vaikeaselkoisena, kun taas Koivisto kieltäytyi pelaamasta politiikkaa tämän asettamalla ehdoilla ja osoitti eri tavoin itsenäisyyden merkkejä. Koivisto itse toteaa, että hänet ”Kekkonen kokee kilpailijakseen”, vaikkei hän oman sanomansa mukaan pyrkinytkään presidentiksi. Koiviston mukaan Kekkonen ei ollut valmis ottamaan vastuuta ikävistä asioista: hän ei ainakaan muiden poliitikkojen mielestä ole ”koskaan ole väärässä”.³²

Kekkonen ja Koiviston erilaiset maailmankuvat tulivat kaikkein selvimmin näkyviin Nordek-neuvotteluissa, joissa Koivisto toimi nordismin hengessä, kun taas Kekkonen ja erityisesti Karjalainen pikemminkin toteuttivat Moskovan antamaa linjaa tai ainakin antoivat sille pitkälti periksi.³³ Nordekin ohella Kekkonen ärsytti Koivistossa selvästi se, että Suomen Pankki ei ollut innostunut myöntämään valuuttalainoja tai muuta rahoitusta Kekkonen tärkeinä pitämille teollisuus- ja ulkomaankauppapolittisille hankkeille.

Sosiaalidemokraattien sisällä tapahtui 1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa polarisoitumista, mikä näkyi yhtäältä ns. pälkäneläisyytenä ja toisaalta oikeistososiaalidemokraattien organisoitumisena. Tämä jako nousi selvästi esiin Sdp:n Tampereen puoluekokouksessa keväällä 1972. Pälkäneläisyyteen viitataan mielellään, mutta usein harhaanjohtavassa sävyssä. Juhani Salminen

tulkitsi tyypilliseen tapaan sen poliittisena fraktion, jollaisia kommunististen puolueiden kansainvälinen kokous Karlovy Varyssa oli päättänyt rohkaista sosiaalidemokraattisten ja porvarillisten puolueiden sisällä. Hän näkeekin moskovalaista ja itäberliiniläistä johdatusta Sdp:n sisäisessä ryhmittymisessä.³⁴

Pälkäneläisyyteen liittyneellä ryhmittymisellä olikin vaikutusta Sdp:n sisällä, erityisesti EEC-sopimuksen käsittelyssä. Liikkeen monoliittisuutta ja sen itäeurooppalaisia kytkentöjä on kuitenkin korostettu aivan liikaa. Vaikken ollut itse mukana pälkäneläisten kokouksissa, niin tiedän omista kokemuksistani, että valtaosa siihen samais-tuneista vasemmistososiaalidemokraateista olivat itse asiassa huomattavasti kriittisempiä ns. reaalisosialismia kohtaan kuin valtaosa maan johtavista poliitikoista.

Pälkäneläisyydessä kyseessä oli myös ideologisesti hyvin moniaineksinen joukko, josta taistolaisuus vetosi vain selvään vähemmistöön. Totta kuitenkin on, että liike pyrki luomaan vaihtoehtoista vasemmistolaista politiikkaa ja uudistamaan Sdp:tä. Sorsan mukaan puoluejohdon näkökulmasta pälkäneläisyydessä oli vaarallisia piirteitä, mutta lisäksi hän toteaa, että siitä ei koskaan muodostunut puolueen sisäistä fraktiota.³⁵ Venäläiset havaitsivat aivan oikein, että Sdp:n johto toimi nopeasti vasemmistoliikehinnän vaimentamiseksi, joka ei heille ollut välttämättä mieleen.³⁶

Yhteenvedon voi todeta, että Suomen ulkopoliittinen kenttä oli kyllä voimakkaasti rakentunut Kekkonen ja hänen valtajärjestelmänsä ympärille, mutta se ei kuitenkaan ollut rakenteeltaan yksiselitteinen eikä staattinen. Kyseessä ei ollut niinkään Georg Ehrnroothin ja Tuure Junnilan ulkopoliittisen opposition tarjoama vaihtoehto kuin Kekkonen oman kannattajakunnan sisäinen moniaineksisuus. Moskovan imperatiivi kylä säätelä monessa suhteessa ulkopoliittikan sisältöä, mutta se ei suinkaan saanut kaikkia poliittisia toimijoita käyttäytymään samalla tavalla. Esimerkiksi Sdp:n katsotaan pyrkineen omassa toiminnassaan tasaver-taisiin suhteisiin ideologisen kilpailijansa Nkp:n kanssa.³⁷

Tätä tasavertaisuutta oli mahdotonta saavuttaa kahdenkeskisissä suhteissa Nkp:n kanssa. Ainoa mahdollisuus siihen oli sijoittaa puolue sellaiseen monenkeskiseen eurooppalaiseen tai maailmanlaajuiseen yhteistyöjärjestelmään, jonka kanssa Neuvostoliitto tunsu omien etujensa mukaista tarvetta yhteistyöhön. Tuohon aikaan suomalaisista puolueista Sdp oli ainoa, joka oli aktiivisesti mukana tällaisessa kansainvälisessä liikkeessä, Sosialistisessa internationaalissa (SI).

Sorsan aloitteesta Helsingissä keväällä 1978 järjestetty SI:n aseidenriisuntakonferenssi (pääpuhujana Willy Brandt) ja sen päätöksellä asetettu internationaalinen aseidenriisuntakomissio (SIDAC) tekivät useita vuosia aktiivista kansainvälistä työtä lännen ja idän suhteiden lähentämiseksi. Oman käsitykseni mukaan kyseessä oli osaksi poliittiseen vakaumukseen perustunut pyrkimys vähentää varustelutasoa ja sodan riskiä maailmassa, mutta myös sitoa Nkp SI:n kannalta tärkeän tavoitteen edistämiseen.

Tämä taas avasi Sdp:lle mahdollisuuden esiintyä laajemman äänestäjäkunnan edustajana suhteessa Moskovan kommunisteihin ja siten hankkia tiettyä tasavertaisuutta suhteessa monoliittiseen vastapuoleen.³⁸ Luonnollisestikaan tätä tasavertaisuutta ei voitu perustaa osapuolten kokoon ja poliittiseen vaikutukseen, joissa vallitsi tuntuva epäsymmetria. Niiden vastapainoksi Sdp pyrki muille Suomen puolueille tyypillisestä kahdenvälisestä yhteistyöstä Nkp:n kanssa monenkeskiseen yhteistoimintaan muun muassa SI:n kautta. Tällainen multilateralismi sitoi osapuolia ja tasapuolisti niiden välisiä suhteita.

Ajanjakso 1969–74 oli Suomen ulkopoliitikassa aktivismin, jopa hybriksen aikaa, jossa tosin esiintyi pinnan alla myös paljon enemmän ongelmia kuin mitä julkisuudessa oli tuolloin havaittavissa. Suomi oli omien taloudellisten intressiensä vuoksi avautumassa länteen solmimalla vapaa-kauppasopimuksen Euroopan talousyhteisön (EEC) kanssa. Jo Nordek oli osoittanut sen, että länsi-integraatiossa ei kyseessä voinut olla pelkästään taloudellinen hanke, vaan sillä oli väistämättä myös poliittinen

sisältönsä, jota voitiin manipuloida myös sisäpoliittisiin tarpeisiin.

Sitä paitsi on turha kieltää, etteikö Nordek-hankkeella olisi ollut alun pitäen laajempi eurooppalainen ulottuvuutensa. Siten se ainakin epäsuorasti muodosti lähtökohdan EEC-sopimukselle.³⁹ On jopa katsottu, että kaataessaan Nordek-sopimuksen Kekkosella oli jo mielessä sopivan hengähdystauon jälkeen likeisempi yhteistyö EEC:n kanssa.⁴⁰ Suomen EEC-suhde kääntyi kuitenkin aktiiviseen vaiheeseen huhtikuussa 1970 ryhdyttäessä hankkimaan vapaakauppasopimusta sen kanssa.

Liikkumavapautta rajoitetaan

Hieman paradoksaalisesti jäidenlähtö kylmän sodan Euroopassa 1960- ja 1970-luvun vaihteessa ei pelkästään parantanut Suomen kansainvälistä asemaa lisäämällä maanosan yleistä vakautta. Liennytyks myös alkoi hölmentää Euroopan blokkirakenteita, joka sai molemmat suurvallat pelkäämään oman etupiirinsä murenemista. Yhdysvalloissa epäiltiin Saksan liittotasavaltaa ja sen Ostpolitikia ja Neuvostoliitossa vielä paremmilla perusteilla sen pienten sosialististen liittolaisten uskollisuutta. Tästä yhtenä osoituksen on se, että kun DDR oli Saksan pakettiin liittyneissä keskusteluissa valmis menemään sangen pitkälle Suomen puoleettomuuden hyväksymisessä, niin Mos-

31. Sorsa (2003) 22–27, 33–36, 319–321.

32. Mauno Koivisto (1994) *Kaksi kautta I. Muistikuvia ja merkintöjä 1982–1994*, Helsinki: Kirjayhtymä, 53–55.

33. Kekkoskeskeisestä Nordekin tulkinnasta ks. Suomi (1996) 177–198, Koiviston näkemys Mauno Koivisto (1978) *Väärää politiikkaa*, Helsinki: Kirjayhtymä (6. Painos), 35–60.

34. Juhani Salminen (1999) *Eripurasta yksituumaisuuteen. Tie konsensusyhteiskuntaan 1960–1975*, Jyväskylä: Gummerus, 366–385; ks. myös Tarkka (2002) 47, 56.

35. Kalevi Sorsa (1998) *Sisäänajo. Poliittikan kuvioita 1969–72*, Helsinki: Otava, 62–63, 70–76.

36. Fjodorov (2001) 145–152.

37. Sorsa (2003) 543–560.

38. Olin itse mukana useita vuosia työryhmässä, joka käytännössä tukivat Sorsan toimintaa SI:n aseidenriisuntakomitean puheenjohtajana. Muut jäsenet olivat Allan Rosas, Jaakko Kalela ja Kari Möttölä sekä ajoittain Unto Vesa ja Paavo Lipponen.

39. Sorsa (1998) 283–284.

40. Derjabin (1997) 68–69.

kova palautti äkäsesti Itä-Berliinin Suomen ja Neuvostoliiton välisten kommunikatektiin linjalle.⁴¹

Neuvostoliitto oli havainnut oman vaikutusvaltansa heikentyneen Tshekkoslovakiassa jo vuoden 1968 aikana. Prahan uudistukset johtivatkin maan miehitykseen ja Brezhnevin opin julistamiseen myöhemmin samana vuonna. Kyseisen opin mukaan Varsovan liitolla oli yhteinen oikeus ja velvollisuus käyttää tarpeen vaatiessa vaikka sotilaallisia keinoja sosialismin suojelemiseksi. Moskovan politiikka 1960-luvun lopussa lähtikin siitä, että liennytyksen onnistuminen edellytti sen näkökulmasta sosialistisen blokin yhtenäisyyttä.

Suomen esimerkki – ”käänteinen finlandisaatio” – ei saanut levitä itäiseen Eurooppaan ja siksi sekin oli suitsittava entistä kiinteämmin Neuvostoliiton etupiiriin. Toisin sanoen Suomi liitettiin entistä tiiviimmin Neuvostoliiton yleiseen Eurooppa-strategiaan. Tämä tuli näkyviin keskusteltaessa yya-sopimuksen jatkamisesta vuonna 1970. Suomi halusi sen yhteydessä painottaa puolueettomuuspolitiikkaansa, jonka nimenomaiseen tunnustamiseen Neuvostoliitto ei kuitenkaan ollut valmis muuten kuin kovan väännön jälkeen. Se näki Suomen mielellään ajavan aktiivista ja rauhantahtoista politiikkaa ilman puolueettomuuden tarjoamaa verhoa. Moskova halusi myös lujittaa oman etupiirinsä ennen Saksan liittotasavaltaa kanssa tehtäviä sopimuksia.⁴²

Varsinkin MID:n linjan mukaisesti Suomen puolueettomuutta haluttiin vähätellä. Jos se ylipäättään mainittiin, niin samalla tehtiin ero yhtäältä Suomen sekä toisaalta Itävallan ja Ruotsin harjoittaman puolueettomuuspolitiikan välillä. Niinpä Kotov opetti Kekkoselle vielä 1.10.1974, että ”Suomi on riippumaton puolueeton. Suomen puolueettomuus toista kuin Itävallan ja Ruotsin”.⁴³ Toisin sanoen Suomi on puolueeton Neuvostoliiton määrittämällä tavalla eikä lännen puolella kuten muut puolueettomat.

Otteen kiristymiseen vaikutti myös Neuvostoliitossa leviävä oikeaoppisuus – brezhneviläinen pysähtyneisyys sekä Suslovin ja Ponomarovin sananvalta – jonka vastinparina Suomessa toimi Taisto Sinisalonen johta-

ma taistolaisuus. Tästä saranakohdasta nousi Nkp:n puoluelinjan ennen kuulumattoman keskeinen merkitys myös Suomen ja Neuvostoliiton välisten valtiosuhteiden hoidossa. Arne Saarinen arvelee,⁴⁴ että puoluelinjan aseman vahvistumiseen saattoi vaikuttaa vuoden 1966 eduskuntavaaleissa saavutettu vasemmistoenemmistö ja sen lisääntyvä yhteistyö keskustan kanssa: Suomi oli kommunistien näkemyksen mukaan siirtymässä kypsempään vallankumoukselliseen vaiheeseen.

Kekkonen lähti mukaan tähän yhteistyö-akseliin, mutta kuitenkin tietyin rajoituksin. Vaikka hän seurusteli radikaaliluorison kanssa, niin missään vaiheessa hän ei kuitenkaan antanut tukeaan Sinisalonen toiminnalle. Pikemminkin Kekkonen pyrki säilyttämään liikkumavapauttaan sekä sisä- että ulkopoliitikassa. Taistolaiset itse asiassa leimasivat Kekkonen UKK-tulosopimuksen ja EEC-sopimuksen vuoksi porvarien ja jopa kapitalistien presidentiksi. Toisaalta taistolaiset asettuivat Kekkonen tueksi nuoria sosialidemokraatteja vastaan muun muassa valtiosäännön uudistamisessa, jossa he jyrkästi vastustivat näiden vaatimuksia presidentin ulkopoliittisten valtaoikeuksien supistamista.

Kekkonen ensisijainen premissi idänsuhteissa oli se, että hänen on nautittava Moskovassa saumatonta luottamusta. Tämä neuvostojohdon ehdoton luottamus puolestaan nosti hänen johtamansa ulkopoliittikan kaikkien epäilyksien yläpuolelle ja mahdollisti toiminnan myös lännen suunnassa. Kekkoselle Moskovan luottamuksella ei kuitenkaan ollut vain välineellinen, vaan suorastaan eksistentiaalinen arvo. Jos esimerkiksi integraatiopolitiikka vahingoittaisi hänen poliittista asemaansa Moskovassa, niin siitä oli syytä luopua. EEC-vapaakauppasopimuksen allekirjoittamisen lykkääntyminen heinäkuussa 1972 Kekkonen päätöksellä ja Moskovan painostuksesta sai sen neuvotelleet virkamiehet itkun ja raivon partaalle.⁴⁵

Nämä lähtökohdat tekevät ymmärrettäväksi sen, että Kekkonen seurasi tarkasti Moskovan luottamuspuntaria ja välillä suorastaan tuskasteli merkkejä sen laskusuunnasta. Niinpä esimerkiksi 18.7.1972 hän ky-

seli Kotovilta onko Neuvostoliiton johdon asenne muuttunut: ”minun arvostelukykyyni ei luoteta. Vallitsee epäluottamus. En minä voi virkaani hoitaa, jos minuun ei luoteta”.⁴⁶ Zavidovon vuoto tietysti lisäsi Kekkonen pelkoa luottamuksen menettämisestä ja 3.12.1972 hän jopa kysyi päiväkirjaltaan kireästi ”mikä perkele on tullut väliin”.⁴⁷

Tämä huoli saattoi johtua siitä, ettei Kekkonen saanut mentaliteetiltaan toisenlaiseen Brezhneviin samanlaista otetta kuin Hruštševiin ja Kosygiiniin. 1970-luvun alkupuolella hänen henkilökohtaiset suhteensa Moskovan johtoon alkoivat muutenkin herpaantua. Itse asiassa heikkoa poliittista asemaansa vahvistaneesta Gromykosta tuli aikaisempaa merkittävämpi toimija. Helsingin kannalta eivät olleet vähämerkityksellisiä Kekkonen vuoden 1974 aikaiset päiväkirjamerkinnot, joissa Gromykon mukaan ”Suomea ei saa millään typerillä individualistisilla toimenpiteillä painostaa, koska Suomella on tärkeä pioneeriasema kansainvälisessä yhteistyössä”.⁴⁸ Tämä poikkeaa siitä yleisestä linjasta, jossa MID suhtautui puoluelinjaa tiukemmin Suomen puolueettomuuspyrkimyksiin.⁴⁹

Kekkonen päiväkirjat eivät anna vastausta siihen, kuinka vakavasti neuvostojohdo lopulta otti Zavidovon vuotojutun. Silloisen pääministerin Kalevi Sorsan myöhemmät pohdinnat vuodesta viittaavat siihen, että kyseessä oli sittenkin ensisijaisesti kotimainen tapahtumasarja, jolla kyllä tehtiin rajusti politiikkaa ennen kaikkea EEC-sopimusta ja hänen mielestään myös Sdp:tä vastaan.⁵⁰ Samaa suuntaa viittaa Kekkonenkin muistiinpano 9.5.1973: jos Zavidovon vuoden ”oikeuskäsittely suoritetaan, se voi aiheuttaa ristiriitoja päähallituspuolueiden kesken ja sitä voisivat S-Nl:n yhteistyön viholliset käyttää hyväkseen”.⁵¹ Tässä vaiheessa Moskovan reaktio oli jo menneen talven lumia.

EEC-sopimuksen ongelmat

Moskova myönsi EEC-vapaakauppasopimuksen taloudellisen merkityksen Suomelle, mutta epäili jatkuvasti lännen integraatiopolitiikan todellisia motiiveja. EEC katsottiin edelleen NATO:n taloudelliseksi ulokkeeksi ja siten Yhdysvaltojen politiikan välikappaleeksi. Lännen poliittisen vaikutus-

vallan Suomessa pelättiin kasvavan ja ajateltiin jopa niin, että vapaakauppasopimusta seuraa myöhempi jäsenyys.

Kekkonen vakuutti Kotoville heinäkuussa 1973 pariinkin otteeseen, että jos vaihtoehtoisiksi nousevat nykyisen ulkopoliittikan jatkuminen ja taloudelliset edut lännessä, niin Suomi luopuu jälkimmäisistä.⁵² Idän-suhteiden poliittinen ensisijaisuus oli kiistaton verrattuna läntiseen integraatiopolitiikkaan.

Neuvosto-operaattoreiden joukossa suhtautuminen Suomen EEU-sopimukseen jakautui kahtia. Vaikuttaa siltä, että Kotov ja Suomessa usein käynyt ay-johtaja ja politbyron jäsen Aleksandr Shelepin ymmärsivät Suomen tarpeita paremmin kuin sopimusta vastustaneet Maltsev ja Stepanov, joiden näkemykset olivat luultavasti lähempänä Nkp:n keskuskomiteassa vallinneita käsityksiä. Eräissä suhteissa MID oli kaikkein kriittisin.

Käytännössä Neuvostoliitto pyrki lykkäämään Suomen EEC-sopimuksen allekirjoittamista mahdollisimman pitkälle viittaillen muun muassa siihen, että yleiseurooppalaisissa taloussuhteissa saattoi olla tulossa suuria muutoksia. Erityisesti kyseessä oli EEC:n ja SEV:in välinen kehyssopeimus kauppasuhteista. Moskova pyrki vaikuttamaan kielteiseen lopputulokseen myös yksittäisten puolueiden kautta, varsinkin painostamalla Sdp:tä sopimuksen vastaiselle linjalle.

Tälle oli oma perustansa siinä uskossa, että EEC-ratkaisu oli suojalakeineen Sdp:n kädessä: sen kannan muuttuminen olisi merkinnyt myös Kekkonen käännöstä asias-

41. Seppo Hentilä (2003) *Kaksi Saksaa ja Suomi. Saksan-kysymys Suomen puolueettomuuspolitiikan haasteena*, Helsinki: SKS, 173–178.

42. Suomi (1996) 422–438.

43. Suomi (2003) 428; ks. myös Derjabin (1997) 65–66 ja Jakobson (2003) 56–57.

44. Saarinen (1995) 199.

45. Rantanen (2000) 145–146.

46. Suomi (2003) 267.

47. Suomi (2003) 292.

48. Suomi (2003) 423, ks. myös 414.

49. Suomi (1996) 439–440.

50. Sorsa (2003) 128–137.

51. Suomi (2003) 329.

52. Suomi (2003) 338–339, Suomi (1996) 477–478, 485–486.

sa.⁵³ Tästä näkökulmasta oli ymmärrettävää, että Nkp toimitti Sdp:lle syyskuussa 1973 sangen tiukkasävyisen kirjeen, jossa sitä kehoitettiin hylkäämään vapaakauppasopimus. Se ei kuitenkaan saanut aikaan muutosta Sdp:n linjassa.⁵⁴ Neuvosto-osapuolen painostusta oli jo osattu ennakoida aikaisemminkin. Varmaankin omat Nordek-kokemukset muistissaan ja muutenkin epäroiden EEC-sopimukseen suhtautunut Koivisto totesi kesäkuussa 1972 Jussi Linnamolle, että ”pidä nyt jukulauta joku asia auki, johon voit sen kaataa”.⁵⁵ Muuten syy olisi kaadettu, sinänsä ehkä perustellusti, Moskovan niskaan kuten tanskalaiset tekivät Nordek-kahakassa.

Moskovan keskeinen ehto EEC-sopimuksen solmimiselle oli se, että sen tuli tapahtua yhteisymmärryksessä Neuvostoliiton ja Suomen poliittisen johdon välillä. Tämän näkökohdan Kekkonen hyväksyi ja hän pitikin jatkuvasti yhteyttä neuvostojohtoon, erityisesti Kosyginin. Missään vaiheessa Kekkonen ei kuitenkaan tunnu luopuneen varsinaisesta tavoitteestaan eli sopimuksen aikaansaamisesta. Tässä suhteessa hän käänsi kylmän kyljen Skp:n vastustavalle asenteelle sekä niille vuorineuvoksille ja kokoomuspoliitikoille, jotka vaativat sopimuksen irrottamista Sdp:n vaatimista suojalaeista tai niiden lieventämistä.⁵⁶

Kun Moskovan näkemyksen mukaan EEC:n tavoitteet Suomen suhteen olivat poliittisia, niin ”niitä vastoin saattoi Neuvostoliitto suojautua vain poliittisilla takuilla”.⁵⁷ Tämä toteamus on ristiriidassa Jukka Tarkan tulkinnan mukaan. Siinä Moskovan viivyttely ei johtunut politiikasta, vaan uusien ohjeiden puutteesta.⁵⁸ Kokonaisuuden valossa tämä tulkinta ei kuitenkaan tunnu uskottavalta. Poliitiikan korostaminen kytki Suomen EEC-sopimuksen likeisesti maan turvallisuuspoliittiseen asemaan, erityisesti puolueettomuuspolitiikkaan ja yya-sopimukseen sekä niiden väliseen suhteeseen. Sinänsä EEC- ja yya-sopimuksen välinen suhde ei ole pelkästään kahden muuttujan välinen relaatio, vaan siitä esitettiin aikalaiskeskustelussa hyvinkin erilaisia käsityksiä.⁵⁹

Suomen puolelta kaikkein yksiselitteisimmän tulkinnan tarjosi UM:n silloinen

apulaisosastopäällikkö Keijo Korhonen ns. Lindroosin komitealle antamassaan lausunnossa: ”EEC-sopimuksella ei ole mitään poliittista tai taloudellista, välillistä tai välitöntä kosketuskohtaa jälkimmäiseen, eikä siten mitään vaikutusta yya-sopimuksen kannalta”.⁶⁰ Korhonen itse kertoo, kuinka hänen muuten arvostamansa Ahti Karjalainen petti hänet juuri tässä asiassa kieltäytymällä ulkoministerinä julkisesti hyväksymästä virkamiehen valmistelemaa kantaa.⁶¹ Sdp:n puolelta oltiin taas haluttomia ottamaan kantaa sopimusten väliseen suhteeseen, eikä asia sen mukaan kuulunut ainakaan Lindroosin komitealle.⁶²

Karjalaisen ja Koiviston omaksuma kantaa ei ollut mitenkään poikkeuksellinen. Tuossa vaiheessa ei Suomessa haluttu juuri keskustella sopimusten suhteesta, koska lopputulos tiedettiin todennäköisesti kielteiseksi: yya-sopimus saattaisi nousta asian politisoituessa esteeksi integraatiosopimukseksi. Yya-sopimus koettiin Moskovassa välineeksi, jolla voitiin rajoittaa ja ohjata Suomen politiikkaa siten, että sen vapausasteet eivät ainakaan lisääntyisi. Neuvostoliitto halusi tulkita sopimuksen Suomen ulkopolitiikan yleispäteväksi ohjenuoraksi, kun taas Suomen puolella se haluttiin rajata vain kahdenvälisiä suhteita koskevaksi. Suomen valitsemalla virallisella linjalla ei kuitenkaan ollut juuri muuta mahdollisuutta kuin antaa sitoumuksia siitä, että yya-sopimus otetaan jatkuvasti huomioon ja valitusta ulkopolitiikasta ei missään tapauksessa poiketa.

Eräänlaista neuvostoliittolaista äärireaktiota edustaa Stepanovin saarna Kekkoselle 5.10.1973: ”EEC on poliittinen liitto ja myös sotilaallinen liitto ja siitä tulee vuosien mittaan yhä selvemmin Nl:n vastainen liittoutuma. Kuinka Suomi, joka on solminut YYA-sopimuksen Nl:n kanssa voi tehdä sopimuksen EEC:n kanssa, joka on pol. ja sotil. yhtymä? Se on vastoin YYA-sopimusta. Suomen EEC-sopimus on vakavin maiden välillä suhteita rikkova toimenpide v. 1948 jälkeen”.⁶³

Tehtaankatu pyrki myös väittämään, että Suomen 1970-luvun puolivälissä kokemat taloudelliset ongelmat johtuivat pääosin EEC-vapaakauppasopimuksesta. Kritiikkiin

pyrittiin vastaamaan sekä taloudellisten tosiasioiden selvittämisellä, Kekkonen henkilökohtaisilla ulkopoliittisilla sitoumuksilla että eduskunnan EEC-sopimuksen ratifioinnin yhteydessä antamalla lausunnolla, joista alun perin sovittiin Tamminiemessä 9.10.1973 vierailleen neuvostodelegaation kanssa.⁶⁴ Miellenkiintoista tässä on se, että vakuutukseksi haluttiin lopulta eduskunnan kanta.

Aina syksyyn 1973 saakka EEC-sopimuksen hyväksyminen oli ollut epävarmaa. Vielä uudenvuoden puheessaan 1.1.1973 Kekkonen totesi vältellen, että sopimuksen kohdalla ”tarvitaan vielä aikaa ja malttia ynnä rauhallista harkintaa ennen kuin ratkaisumme... on valmis”.⁶⁵ Sopimuksen ratifioinnin yhteydessä Kekkonen vastasi myös kahteen venäläisten perushuoleen: Suomen kyky itsenäiseen taloudelliseen päätöksentekoon katoaa ja se saa aikaan länsisuuntauksen maan ulkopolitiikassa. Kosygin jopa totesi, että ”ei ole mitään käytännöllistä eroa siinä, onko Suomi EEC:n täysjäsen tai assosioitunut jäsen taikka onko sillä osallisuus jonkinlaiseen vapaakauppa-alueeseen”.⁶⁶

Sopimuksen ratifioinnin yhteydessä Kekkonen torjui lausunnossaan 3.10.1973 väitteet poliittisen linjan muutoksesta. Ensiksi hän totesi, että naapuruussuhteissa ”ei mikään ole muuttunut, eikä mikään tule muuttumaan”. Poliitiikassa pidetään kiinni myös siitä, että ”päätosvalta taloudellissakin asioissa säilyy tiukasti omissa käsissämme”.⁶⁷

Käsillä olevassa aineistossa ei ole mitään suoranaista näyttöä siitä, että Neuvostoliiton puolelta jo 1970-alussa tehdyt ehdotukset sotilaallisen yhteistyön tiivistämisestä yya-sopimuksen hengessä olisivat suoraan kytkeytyneet Suomen valmistelemaan vapaakauppasopimukseen EEC:n kanssa. Tätä kytkeä vastaan puhuu jopa se, että tuossa vaiheessa Nkp ja puna-armeija muodostivat sangen erilliset valtakeskukset, joilla molemmilla saattoi olla oma politiikkansa Suomen suhteen.

Kuitenkin yleinen poliittinen konteksti oli liian yhtenäinen, jotta Moskovan EEC-sopimuksen kohdalla harjoittama viivyttely, yhteisen päätöksenteon korostaminen ja suorainen painostustoiminta olisivat irrotettavissa sotilaallista yhteistyötä koskevista vaa-

timuksista. Ainoa käsissäni oleva evidenssi liittyy Sutelan kertomaan Kekkonen reaktioon lokakuussa 1973. Sen mukaan ”Nyt EEC-kysymyksen vuoksi ollaan herkistyneitä ja toivon asian voitavan hoitaa ulkopoliittisesti ja kuohunta tapahtuisi vain sisäpoliittisissa piireissä. Venäläiset ovat nyt valppaina, mikä on otettava kaikessa huomioon”.⁶⁸

Sotilaallisia keskusteluja

Pitkin 1970-lukua Suomen ja Neuvostoliiton sotilaallisen johdon välillä käydyt yhteistyöneuvottelut olivat niin salaisia, että osanottajien lisäksi niistä tiesivät vain äärimmäisen harvat, usein siviileistä vain Kekkonen. Pitkään luultiin, että ajatus yhteisistä sotaharjoituksista nousi varsinaisesti esille vasta politbyron jäsenen, puolustusministeri Dmitri Ustinovin Suomeen heinäkuussa 1978 tekemän vierailun yhteydessä. Raimo Heiskasen ensimmäinen ”paljastus” raportoi lähinnä tämän vierailun kulun sekä pohti sitä, mistä ajatus yhteisistä sotaharjoituksista lähti liikkeelle: Moskovan puoluekoneistosta, suurlähettiläs Stepanovilta vaiko ehkä suomalaisilta taistolaisilta.

Näyttää siltä, että Stepanov oli itse joko asiassa hyvin aktiivinen tai hän oli ainakin etukäteen informoitu tulossa olevasta aloitteesta. Vladimirov kutsuu koko aloitetta ”absurdiksi” ja väittää, että Moskovassa ei oltu tehty mitään sen suuntaista päätöstä.⁶⁹ Samaan tapaan Keijo Korhonen katsoo ky-

53. Sorsa (2003) 90.

54. Sorsa (2003) 113–114, 550.

55. Sorsa (1998) 289.

56. Suomi (2003) 282; ks. myös Sorsa (2003) 108–109.

57. Sorsa (2003) 103.

58. Tarkka (2002) 31–32.

59. Raimo Väyrynen (1973) *EEC ja ulkopoliitiikka*, Hämeenlinna: Suomen sadankomitealiitto, 52–76.

60. Siteerattu Väyrynen (1973) 71.

61. Keijo Korhonen (1999) *Sattumakorpraali. Korhonen Kekkonen komennossa*, Helsinki: Otava, 50–51.

62. Koivisto (1978) 105.

63. Suomi (2003) 353.

64. Suomi (2003) 354, ks. myös Rantanen (2000) 154–155.

65. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja (1973), Helsinki: Ulkoasianministeriö 176.

66. Suomi (1996) 483–484.

67. Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja (1973) 196.

68. Matti Lukkari (2003) *Lauri Sutela. Puolustusvoimien komentaja*, Helsinki: Otava, 155.

69. Vladimirov (1993) 285–287.

seessä olleen Stepanovin, ”Tehtaankadun Suomi-syöjän uhkapeli”, jonka Kekkonen kuitenkin kaatoi.⁷⁰

Vieraiden asennetta osoittaa joka tapauksessa se, että Ustinov otti ehdotuksen koulutusvaihdosta ja sotaharjoituksista esille ensiksi puolijulkisessa tilaisuudessa. Jo tuossa kokouksessa ja myöhemmin Kekkonen taholla ehdotusta vastaan argumentointiin yleisillä perusteilla ja lopuksi vaiettiin kuo-
liaaksi. Kaiken kaikkiaan on syytä kysyä, kuinka pitkälle harkittu Ustinovin esitys lopulta oli. Saattaa olla, että se olikin rutii-
ninomainen kommentti, joka palveli lopulta aivan muita tarkoituksia.

Ajatus sotilaallisen yhteistyön syventämisestä ei ollut pelkästään poliittinen. Marsalkka Ustinovin kommentteissa nousivat toistuvasti esille myös Suomen puolustusvoimien materiaalihankinnat: toinen tapa sitoa maa lähemmin Neuvostoliiton sotilaalliseen vaikutuspiiriin.⁷¹ Olisiko niin, että Ustinovin koepallojen tarkoituksena ei ollutkaan niinkään vaikuttaminen Suomen poliittiseen asemaan kuin venäläisten aseiden kauppaminen täyttämään luoteisrajalla havaittua strategista aukkoa.

Venäläisten aloittama taivuttelu sotilaallisesta yhteistyöstä jatkui vielä puolustusvoimien komentajan Lauri Sutelan matkalla Neuvostoliittoon syyskuussa 1978, mutta sen jälkeen asia haudattiin.⁷² Jos on uskominen Derjabinia, niin venäläisten sotilaiden aikeet olivat todellisia. Ustinovin vierailun jälkeen hänelle oli ulkoministeriön Skandinavian osaston vt. päällikkönä tuotu vahvistettavaksi yhteenveto, jossa kerrottiin totuuden vastaisesti keskusteluissa sovitun yhteisistä sotaharjoituksista. Derjabin vei asian ulkoministeriössä Gromykolle asti ja seurauksena oli, että keskuskomitea ei vahvistanut raporttia.⁷³ Ongelmana tässä tarinassa on se, että Gromyko tuskin voi kaataa poliittisesti vahvemmassa asemassa olleen Ustinovin kannan, jos sillä olisi ollut takanaan todellinen poliittinen valtuutus. Koko Ustinov-juttu jää edelleen poliittiseksi mysteeriksi.

Vähemmän tunnettua on ollut se, että itse asiassa Neuvostoliiton sotilaallinen aloitteellisuus juontaa juurensa jo 1970-luvun al-

kuun, jolloin se kuitenkin pysäytettiin pari vuotta jatkuneiden kontaktien jälkeen. Sutelaan nojaten Lukkari kertoo, että huhtikuussa 1972 kenraaliluutnantti Paavo Junttila tapasi presidentin evästäjänä Neuvostoliiton sotilasasiamiehen V. A. Andrushkevitchin, joka halusi alustaa keskustelun läheisemmästä sotilaallisesta yhteistyöstä.

Kekkonen itsensä muistiinpanot tästä tapahtumaketjusta ovat niukat. Niinpä hän tyytyy vain kirjaamaan 13.7.1972 kohdalle: ”Leinonen, Sutela ja Junttila. Neuvottelu yya. Mikä on kriisitilanne?”⁷⁴ Tosiasiassa Kekkonen kuuli Andrushkevitsin omiin nimiinsä ottamasta aloitteesta ensimmäisen kerran jo 14.1.1972, jolloin komentaja Leinonen kertoi asiasta hänelle.⁷⁵

Lukkarin kertoman mukaan Andrushkevitch totesi saaneensa tehtäväkseen huomauttaa, että Neuvostoliiton läntisessä puolustusvyöhykkeessä oli Suomen kohdalla strateginen aukko, joka oli täytettävä, käytännössä sen itsensä antamalla tuella. On jopa katsottu, että Moskovan tavoitteena oli laajentaa yya-sopimus sotilasliitoksi, jossa ei olisi alueellista puolustusrajoitetta.⁷⁶ Kä-sillä olevasta aineistosta tälle väitteelle ei löydy tukea.

Neuvostoliitto halusi kaikesta päätellen varmuuden siitä, että Suomi oli valmis soveltamaan yya-sopimusta ja ottamaan vastaan sotilaallista apua sen niin halutessa. Suomalaisten puolelta prosessin tarkoituksena oli vakuuttaa, että maa haluaa ja kykenee täyttämään puolustusvelvoitteensa ilman, että tarvitaan yhteistä puolustusta Suomen maaperällä. Sen sijaan Suomi saattaisi tarvita apua muun muassa materiaali-toimituksina ilmatilan puolustamisessa ja Lapin puolustuksen kehittämisessä, johon olikin ryhdytty 1960-luvun lopulta lähtien. Todennäköisenä voidaan pitää Juhani Suomen tarjoamaa tulkintaa, jonka mukaan suostumalla keskusteluihin Kekkonen halusi torjua ennakoivasti vaatimukset yya-sopimusten mukaisten konsultaatioiden aloittamisesta siinä tapauksessa, että Euroopan liennytskehitys pysähtyisi raiteilleen.⁷⁷

Lukkarin kuvaus ja Kekkonen harvat muistiinpanot asiasta ovat jokseenkin yhtä pitäviä.⁷⁸ Suomen reagointi venäläisten

aloitteellisuuteen tapahtui pienessä piirissä Kekkonen, Leinonen, Sutela ja Junttila, kun taas neuvostopuolella tieto levisi ainakin Kotoville. Suomalaisten tavoitteena oli keskustella neuvostosotilaiden kanssa argumentoiden ja jopa myötäsukaisesti. Yllättävää ei liene, että neuvotteluohjeissaan Kekkonen ehdotti lievempiä kantoja ja uskoi pessimistisesti keskustelujen olevan johtamassa varsinaisiin neuvotteluihin yya-sopimuksen soveltamisesta, kun taas Sutela pyrki pitämään jäməkämpää linjaa.⁷⁹ Toisaalta sotilaat eivät olleet osoittaneet erityistä haluttomuutta neuvottelujen käymiseen; korostihan se heidän asemaansa Suomen turvallisuuspolitiikassa. Sotilaiden valmius keskusteluihin puna-armeijan kanssa oli ollut havaittavissa jo noottikriisin aikana.

Keskeiset kysymykset 1970-luvun alkupuolen keskusteluissa olivat: mitä suomalaiset ymmärtävät kriisitilanteella ja millaisiin rauhanaikaisiin valmisteluihin sitä varten ollaan valmiita? Junttilan heinäkuussa 1973 laatiman muistion mukaan oli olemassa selvä ero rauhanajan ja kriisitilanteen välillä. Kriisitilanne on tietysti monin tavoin herkempi ja olisi pyrittävä siihen, että ”molemmilla osapuolilla on samankaltainen näkemys tulevan kriisitilanteen luonteesta” ja tästä on pyrittävä varmistautumaan jo rauhan aikana. Sotilaallisesti on ymmärrettävää, että Neuvostoliitto varautuu mahdolliseen kriisiin jo rauhan aikana, johon Suomikin tietysti pyrkii kehittämällä omaa puolustusvalmiuttaan.⁸⁰

Yleisen suomalaisen tulkinnan mukaan Neuvostoliiton politiikka oli 1970-luvun alussa offensiivista. Suomen oli annettava takuut, että sen puolustusjärjestelmän aukkojen täyttämiseksi oli oltava valmis ottamaan vastaan neuvostoapua. Tämän lisäksi konsultaatioaloitetta oli laajennettava sillä tavalla, että hyökkäyksen ja uhkan lisäksi myös yleiset sotilaspoliittiset muutokset Pohjois-Euroopassa voisivat olla syynä yya-konsultaatioiden aloittamiseen.⁸¹ Erityisen paha paikka venäläisille oli se, että suomalaiset halusivat puolueettomuuden lisäksi Andrushkevitchin sanoin puolustaa aluettaan omin voimin, eikä yhteistyössä puna-armeijan kanssa.⁸²

On selvää, että konsultaatioiden aloittaminen Suomen ja Neuvostoliiton välillä muussa kuin suoranaيسessa sotatilanteessa olisi tehnyt pahaa hallaa Suomen puolueettomuuspolitiikan uskottavuudelle. Syksyllä 2003 Suomessa käydyssä keskustelussa on Lauri Sutela nostettu Suomen pelastajaksi: hän uskalsi Kekkoksta konsultoimatta lopettaa neuvonpidon. On jopa sanottu, että ”ennen Sutelaa kaiketi vain Mannerheim on kyennyt antamaan maalle strategisen suunnan hetkellä, jolla poliittinen harkinta on ollut pettämässä”.⁸³ Kiistatta Sutelalla olikin keskeinen asema eri vaiheissa Neuvostoliiton edustajien kanssa käydyissä sotilaallisissa keskusteluissa. Toisaalta Sutela toimi koko ajan Kekkoksen mandaatilla ja hänen nostamisensa presidentin turvallisuuspoliittiseksi vaihtoehdoksi ei yksinkertaisesti ole uskottavaa.

Joka tapauksessa on Kekkoksen kysymyksen mukaisesti totta, että hyökkäyksen ja sen uhkan määrittely oli yya-sopimuksen tulkinnan keskeisin kohta. Sopimuksen 1. artiklan mukaan Suomeen potentiaalisesti kohdistuva aseellinen hyökkäys tai sen uhka tulevat Saksan tai sen kanssa liitossa olevan valtion taholta. Sellaisessa tapauksessa Suomi itsenäisenä valtiona kohdistaa kaikki käytettävissä olevat voimat puolustamaan rajojensa sisällä alueensa koskemattomuut-

70. Korhonen (1999) 115–116.

71. Raimo Heiskanen (1992) *Noottikriisi ja yhteiset sotabarjoitukset*, Helsinki: Otava, 68–78; Lukkari (2003) 173–181; Jakobson (2003) 136–138.

72. Lukkari (2003) 181–187.

73. Derjabin (1997) 91–93.

74. Suomi (2003) 265.

75. Suomi (2003) 235; ks. myös Suomi (1996) 670–673.

76. Jakobson (2003) 128–130.

77. Suomi (1996) 686–690.

78. Suomi (2003) 325 ja 424.

79. Lukkari (2003) 143–156.

80. Lukkari (2003) 148–149. – Merkittävää on se, että Kekkonen poisti Junttilan alkuperäisestä luonnoksesta seuraavat lauseet: ”Suomen puolustusvoimien suorituskyky pyritään tietenkin mitoittamaan siten, ettei hyökkääjällä ole mahdollisuuksia uhata Neuvostoliiton turvallisuutta Suomen kautta” sekä ”kriisitilanteen alkaminen edellyttää sopimuspuolten keskinäisiä neuvotteluja”. Nämä poistot merkitsevät tuntuvia myönnytyksiä.

81. Jakobson (2003) 130–136.

82. Suomi (1996) 689.

83. Alpo Rusi (2003) ”Vaara väistyi, Ustinov-syndrooma jäi”, *Helsingin Sanomat* 16.11., D6.

ta sekä tällä tavalla estämään myös Neuvostoliittoon tätä kautta kohdistuvan uhkan. Tarpeen vaatiessa puolustus voi tapahtua Neuvostoliiton avustamana tai yhdessä sen kanssa. Tällaisessa tapauksessa annettavasta avusta osapuolet sopivat keskenään.

Olen kerrannut tämän historian siksi, että yya-sopimuksen tulkinta nousi vaikeaksi ja kiistanalaiseksi kysymykseksi vuosina 1979–82 istuneessa kolmannessa parlamentaarissa puolustuskomiteassa, jonka puheenjohtajana toimi Jan-Magnus Jansson.⁸⁴ Yya-sopimusta koskenut kädenvääntö kohdistui kysymykseen siitä, pitäydytäänkö mietinnössä toisen parlamentaarisen puolustuskomitean vuonna 1975 omaksumaan muotoiluun, jonka takana oli silloinen UM:n poliittinen alivaltiosihteeri Jaakko Iloniemi. Tämän kannan oli ilmeisesti myös Kekkonen oli hyväksynyt. Vaihtoehdoksi nousi UM:tä kolmannessa puolustuskomiteassa pysyvänä asiantuntijana edustaneen alivaltiosihteeri Keijo Korhosen näkemys.

Toinen puolustuskomitea määritteli asian seuraavasti. ”Suomella on YYA-sopimuksen mukaan ensisijainen vastuu alueensa puolustuksesta. Jos omat mahdollisuutemme ovat riittämättömiä sopimuksen määrittelemää hyökkäystä torjumaan, tarjoaa YYA-sopimus eriasteisia vaihtoehtoja puolustuksemme vahvistamiseksi. Sotilaspoliittisia artikloita voidaan soveltaa sotilaallisen hyökkäyksen tapahduttua tai kun sellaisen hyökkäyksen uhka on molemminpuolisesti todettu”. Tässä muotoilussa todetaan Suomen ensisijainen puolustusvelvollisuus ja -oikeus sekä se, että sotilaallinen avunanto voidaan käynnistää vain yhteisellä päätöksellä.

Korhosen muotoilu oli puolestaan seuraavanlainen: ”Suomen oma puolustusvelvollisuus on ensisijainen. Neuvostoliiton mahdollisen avunannon sopimus kytkee tarpeeseen, jonka vaatimasta avunannosta osapuolet sopivat keskenään. Avunannon ehtona on se, että sopimuksen tarkoittama hyökkäys on tapahtunut”. Ainoa olennainen ero on se, että Korhosen näkemyksen mukaan pelkkä sotilaallinen uhka ei riitä Neuvostoliitolle perusteeksi pyytää konsultatiota. Näin voi tapahtua vasta sen jälkeen, kun hyökkääjä on jo Suomen alueella. Ko-

miteassa käytyjen pitkällisten neuvottelujen jälkeen se hyväksyi yksimielisesti toisen puolustuskomitean ottaman kannan ja torjui siten Korhosen tulkinnan.

Tämä episodi kannattaa kertoa kahdesta syystä. Ensiksikin Juhani Suomen versio tapahtumien kulusta on tavattoman yksipuolinen ja perustuu kaikesta päätellen vain Korhosen kertomaan tapahtumista. Väitteet siitä, että yya-sopimuksen tulkinta olisi muokattu ”vasemmiston haluamaan suuntaan” kaatuvat siihen yksinkertaiseen tosiasiassa, että kolmas puolustuskomitea säilytti sanatarkasti edeltäjänsä tulkinnan.⁸⁵ Perusteena tälle ratkaisulle oli ensisijaisesti se, että 1970- ja 1980-luvun vaihteessa vallinneen ns. toisen kylmän sodan oloissa ei pidetty perusteltuna ryhtyä kokeilemaan uusia sopimustulkintoja, jotka olisivat vain herättäneet muutenkin aggressiivisesti käyttäytyneen Moskovan epäluuloja.

Tuossa vaiheessa eivät ainakaan minun tiedossani olleet 1970-luvun sotilaalliset keskustelut, eivätkä Ustinovin vierailun aikaiset tapahtumat. Niistä ei myöskään millään tavalla kerrottu puolustuskomitealle. On luultavaa, että Korhonen oli ainakin joistakin näistä seikoista tietoinen ja että hänen esittämänsä yya-sopimuksen tulkinta pyrki sulkemaan pois mahdollisuuden konsultaatioista ja yhteistyöstä muussa kuin yksiselitteisessä hyökkäystapauksessa. Tämä näkökulma tekee siinä tilanteessa Korhosen hämmästyttäen herättäneestä toiminnasta ymmärrettävää, vaikkakaan ei poliittisesti välttämättä viisasta.

Yksinkertaistaen tulkintoja yya-konsultatioiden aloittamisen edellytyksistä voi olla kolme: vain Suomen alueen jo jouduttua hyökkäyksen kohteeksi, hyökkäyksen ja sen konkreettisen uhkan esiintyessä sekä jo strategisen tilanteen muuttuessa yleisesti epäsuotuisaksi. Tätä ongelmaa olivat pohitaneet Kekkonen ja kenraalit jo 1970-luvun alkupuolella, kun Neuvostoliitto alkoi vaatia yhä väljempää tulkintaa ja siten Suomen poliittisen autonomian rajoittamista. Suomen kannalta kolmas vaihtoehto oli vaarallinen ja siksi valinta jäi tehtäväksi kahden ensimmäisen option välillä: valituksi tuli yksimielisesti vakiintunut keskitie.

IB-affääri

Jäljelle jäävä, joskin luultavasti toissijainen seikka Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1970-luvun alussa koskee ns. IB-tapausta eli Ruotsin armeijan salaista tiedustelupalvelua, jonka laajasta toiminnasta vain muutama johtava poliitikko oli tietoinen.⁸⁶ Informationsbyrå-juttu sai alkunsa *Folket i Bild*-lehdessä vuonna 1973 ilmestyneissä Peter Brattin ja Jan Guilloun paljastuksissa, joissa osoitettiin IB:n vakoilleen Neuvostoliittoa Suomen kautta. Kuinka vakava IB-juttu lopulta oli ja johtiko se yhtenä osatekijänä Neuvostoliiton lisääntyvään poliittiseen painostukseen Suomea kohtaan?

Yhdestä näkökulmasta koko tapauksella ei ollut erityistä merkitystä: esimerkiksi Jakobson uusimmassa kirjassaan ei mainitse sitä lainkaan, vaikka hän oli tuohon aikaan Suomen lähettiläänä Tukholmassa. Myöskään Vladimirov ja Derjabin eivät koe sitä mainitsemisen arvoisena. Kekkonen omat muistiinpanot viittaavat siihen, että Neuvostoliitossa esiintyi erilaisia kantoja IB-jutun vakavuudesta.⁸⁷

Poliittisesti juttu oli ongelma, mutta tiedustelun kovien realiteettien maailmassa se tuskin oli erityisen poikkeuksellinen tapahtuma. Suomen idänsuhteiden kannalta asialla oli tietysti se merkitys, ettei Moskovassa pitäisi päästää syntymään käsitystä, jonka mukaan Suomi ei kykene valvomaan omaa valtialuettaan tai jopa sallii sen käytön naapurimaan vastaiseen vakoiluun.

Kalevi Sorsa viittaa tapauksen luomiin jännitteisiin erityisesti Kekkonen ja Ruotsin johtavien sosiaalidemokraattien välillä sekä siihen todennäköiseen mahdollisuuteen, että ruotsalaiset välittivät IB:n ylilennoilla ja radiokuuntelulaitteilla koottua tietoa edelleen Yhdysvaltojen ja NATO:n käyttöön. Asian teki Suomen johtavissa piireissä erityisen araksi se, että IB:n arveltiin vakoilleen myös Kekkonen yksityiselämää.⁸⁸

Kekkonen näyttää seuranneen sangen tarkkaan IB-jutun kehitystä ja reagoineen siihen voimakkaasti. Kekkonen oli erityisen ärtynyt siitä, että IB-jutun keskushahmo, ulkoministeri Sven Andersson tavatessaan hänet 3.12.1973 yritti selitellä asiat parhain päin ja jopa valehteli, ainakin suomalais-

ten hallussa olleiden tiedustelutiedon perusteella.⁸⁹ IB-juttua hoidettiin paljolta suomalaisten ja ruotsalaisten sosiaalidemokratien välillä, joskin Kekkonen sai luonnollisesti kaiken olennaisen tiedon asiasta. Asiassa mentiin jopa niin pitkälle, että Andersson kiristi suomalaisia uhkauksella siitä, että paljastetaan myös suomalaisten yhteistyö IB:n kanssa. Jos sellaista tiedustelutoimintaa oli, niin ilmeisesti asialla ei ollut Supo, vaan yksittäiset kansalaiset.⁹⁰

Näyttää siltä, että IB-juttu vaikutti sittenkin enemmän Suomen ja Ruotsin väleihin kuin niiden suhteisiin Neuvostoliiton kanssa. Kekkonen menetti luottamuksensa Anderssoniin: ”kun Sven Andersson tuli Ruotsin ulkoministeriksi, Ruotsin politiikka Suomea kohtaan huononi. Palme on tuomari, ei lääkäri”, kirjoitti hän 14.12.1974.⁹¹ Samansuuntaisesti todistaa Sorsa suhteestaan Palmeen, joka oli myös pyytännyt suomalaista lehdistöä kirjoittamaan IB-asiasta pienemmin kirjaimin, koska se oli ruotsalaisten kommunistien ja maolaisten salajuoni.⁹²

Suomen puolelta asia vietiin niin pitkälle, että ilmoitettiin IB-operaatioihin syyllistyneiden ruotsalaisten joutuvan täällä oikeuteen mikäli he ilmestyvät vielä maahan. Jakobson joutui pariinkin otteeseen, joskin ilmeisesti sangen vastentahtoisesti, protestoimaan Ruotsin hallitukselle IB:n toimia Suomessa. Tämä vastentahtoisuus saattoi johtua siitä, että Jakobsonilla oli ilmeisen läheiset henkilökohtaiset suhteet Anders-

84. Olin komiteassa yksi Sdp:n valitsemista jäsenistä ja toimin yya-sopimuksen tulkintaa koskeneissa keskusteluissa sen keskeisenä edustajana puoluejohtolta saamiini ohjeiden mukaisesti. Komitean jäseninä olivat muun muassa Ilkka Suominen, Ahti Karjalainen, Mikko Pesälä, Veikko Vennamo, Reino Breilin ja Jorma Hentilä.

85. Suomi (2000) 605–608.

86. Poliittisesta taustasta ks. Svante Winqvist (1974) *IB-affären – i vems intresse*, Göteborg: Bokförlaget Replik.

87. Suomi (2003) 395; ks. myös Juhani Suomi (1998) *Liennytyksen akanvirrassa. Urho Kekkonen 1972–76*, Helsinki: Otava, 565.

88. Sorsa (2003) 182–185.

89. Suomi (2003) 366.

90. Suomi (2003) 394–396; Suomi (1998) 556–570.

91. Suomi (2003) 444.

92. Suomi (2003) 395, 400.

soniin, vaikkei se käykään ilmi hänen omista muistelmistaan.

Johtopäätös

Tämän arvion keskeisenä ajatuksena on se, että Suomeen kohdistunut Neuvostoliiton lisääntyvä painostus oli seurausta eräänlaisesta kumulatiivisesta kehityksestä. Siinä Neuvostoliiton sisäinen pysähtyminen ja sotilaiden vaikutusvallan kasvu liittyivät liennytyskehityksen luomiin pelkoihin neuvostoblokin väljähtymisestä ja epäviralliseen vaikutuspiiriin kuuluneen Suomen lähdöstä EEC-vapaakauppasopimuksen kautta omille teilleen. Yksinkertaisesti Suomen yya-pohjaisen puolueettomuuden pelättiin Moskovassa muuntuvan länsimieliseksi puolueettomuudeksi (kuten mahdollisesti oli-kin tapahtumassa; venäläiset eivät olleet aivan väärässä).

Siksi Suomelta alettiin kysellä sen valmiutta realisoida yya-sopimuksen määräyksiä jo ennen varsinaista sotilaallista kriisiä sekä edellyttää EEC-sopimuksen allekirjoittamisen viivyttämistä. Eräänlaista epävarmuutta neuvostojohdossa kuvaa se, että kummassakaan suhteessa se ei kuitenkaan ollut valmis jännittämään joutua kovin pitkälle: yhteisiä sotaharjoituksia ei vaadittu kovin pontevasti ja EEC-sopimukselle annettiin lopulta siunaus. Näyttää siltä, että Moskovalle tärkeämpää oli toiminta sinänsä kuin sen tulokset. Tietysti sen kantaan vaikutti näköpiirissä ollut suuri palkinto: Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssi.

Suomeen kohdistuneet paineet heijastivat Moskovon poliittisen linjan kovenemista yleensä. Tilannetta mutkisti myös se, että Neuvostoliiton-lähetystössä puoluelinja sai Beljakovin ja Stepanovin kaudella tilapäisesti yliotteen tavallisesti toimintaa ohjanneesta KGB-linjasta. Tämä merkitsi ideologian korostamista omalla tavallaan rationaalisen tiedustelutoiminnan sijasta. Puoluelinjan vahvistuminen vaikutti myös Tehtaankadun ja Kekkonen välisiin suhteisiin ja tämän yhteyksiin Moskovaan. Myöntövyyspolitiikka jatkui osaksi siksi, että Kekkoseseen kohdistui aikaisempaa kovempaa painostusta.

Kokonaisuudessaan Kekkonen myöntövyyspolitiikka lähenteli sopivuuden rajoja

ja usein ylittikin ne. Toisaalta hänen Moskovassa nauttimansa ja jatkuvasti viljelemänsä luottamuspääoma saattoi pelastaa Suomen kovemmalta painostukselta, johon Neuvostoliitolla oli haluja, mutta jota sen tiedustelukoneisto mutta lisääntyvästi myös MID vierastivat. Siksi kritiikinkin jälkeen uskon Kekkonen ulkopoliitiikan ja yleensä puolueettomuuspolitiikan olleen kylmän sodan kiristymisvaiheissa lopputulosten kannalta hyödyllistä.⁹³

Suomen asemaa vahvisti myös Kekkonen ja sosiaalidemokraattien välinen yhteistyö. Kun heidän välinen sisäpoliittinen kamppailunsa lakkasi 1960-luvun lopulla, syntyivät myös edellytykset yhteisen ulkopoliittisen akselin perustamiselle. Kun Sdp:n päävirta ei ollut yhtä taipuvainen myöntövyysiin Moskovalle kuin varsinkin Skp ja osa keskustaa, niin sen yhteistyö Kekkonen kanssa 1970-luvun alkupuolen koventuvin aikoina vahvisti myös jälkimmäisen poliittista tahtoa. Kekkonen oli myöntövyyspoliitikko, mutta rajoissa, jotka hänen keskeiset kotimaiset poliittiset ja taloudelliset yhteistyökumppaninsa voivat hyväksyä ja jopa hyötyä siitä.

Toisaalta Kekkonen raivasi Sdp:n uudelle johdolle ja myöhemmin myös kokoomukselle tietä Kremlin kamareihin. Oma mielenkiintonsa on sillä, että varsinkin alkuvaiheissa Kekkonen tukemilla ns. remonttilinjan kokoomuslaisilla oli läheiset suhteet Ahti Karjalaiseen ja hänen presidenttisuunnitelmiin. Symbioosi toimi kansanvallan kannalta epäilemättä epätoivottavalla, mutta ulkopoliitiikan näkökulmasta tarkoituksenmukaisella tavalla. Kekkosta tämä yhteistyö puolestaan auttoi viemällä puolueettomuus- ja liennytyspolitiikkaa myös sellaisiin eurooppalaisiin piireihin, joihin hänellä itsellään ei ollut pääsyä. ■

Osa tämän arvion johtopäätöksistä perustuu keskusteluihin eräiden aikakauden vaikuttajien kanssa.

93. Ks. myös Raimo Väyrynen (1994) *Urho Kekkonen: Suomen tasavallan presidentti 1956–1982*, Espoo: Weilin & Göös.